

Sallai István és a falusi könyvtárak*

Emlékezésekre szükség van, hiszen egyre fogy a Sallai Istvánt személyesen ismerők száma. Magam is ismertem, számos emléket őrzök róla. Ám úgy tartom, a távolodó idő egyre inkább történeti távlatot jelent. Kora társadalom- és szakmatörténeti szempontból is lezárt. Azt gondolom, itt az ideje, hogy életműve történeti feltáráshoz hozzákezdjünk. Emléke előtt tisztelegve, újraolvastam témámmal kapcsolatos – közte nem publikált – írásait, és a kapcsolódókat másoktól. Megkísérlem általuk a falusi könyvtárügyben játszott szerepének áttekintését.

Abból indultam ki, hogy Sallai István 17 évi néptanítói, népművelői tevékenység után, a falut jól megismerve került a minisztériumba, szinte rögtön a Népkönyvtári Központhoz, amelynek feladata lett további körzeti és falusi könyvtárak szervezése, működtetése. A körzeti könyvtárat a falu könyvellátására találták ki. Sallai tehát falusi könyvtárak szervezésével kezdte könyvtárosi pályafutását. A megtalált Sebestyén-tervek, -iratok segítségével ezt ismerte meg elsőként a könyvtárosságból. Az lett a dolga, hogy megtanulja a falusi könyvtárak működtetéséhez szükséges ismereteket és azokat továbbadja. Így vált belőle korszaka tanítómestere.

Itt és most nem részletezhető, de köztudott is, hogy Sallai István – Sebestyén Gézával és Kovács Mátéval – a hazai könyvtári rendszer megteremtője volt. Küldetésstudatukat, kulturális lemaradásunk csökkentésére irányuló parasztpárti programjukat átmentették a proletárdiktatúra időszakára – elsajátítva annak frazeológiáját. Felhasználták a Szabó Ervin-i örökséget, a Leninre hivatkozás lehetőségét, hiszen így angolszász irányt vehettek célba. Úgyesen találtak rá többször szovjet törekvésekre, amelyeket hivatkozásként használtak fel. Ez mindenre nem, de sok tekintetben használható volt, főleg 1958 után. Körzeti könyvtárak, majd megyei hálózatok szervezésével Sebestyén Géza és Sallai István rakták le a hálózat alapjait. Általánossá 1956-tól, a rendszer valamennyi könyvtártípusra kiterjesztésével, Kovács Máté teoretikus, jogszabály-előkészítő munkája révén vált a hálózat. Hatásuk nemcsak működésük éveire terjed ki, azt túlélte, sőt máig tart. Életművük felmérése segít a korszak történeti feltárárásában, megértésében, ezért fontos ezt a munkát elvégezni.

Sallai Istvánnak a falusi lakosság könyvtári ellátásának szervezése, jobbítása távolról sem egyetlen feladata volt. Hiba lenne szerepét a falusi könyvtárügyre szűkíteni. A falusi téma önmagában sem áll meg, része a közművelődési könyvtárügynek, annak sajátos, elkülöníthető vonásokkal rendelkező területe. Az 1940-es

* Elhangzott a Kovács Máté Alapítvány, az MKE Társadalomtudományi Szekciója és Bács-Kiskun Megyei Szervezete, valamint a Könyvtári Intézet által az Országos Széchényi Könyvtárban Sallai István születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett megemlékezésen, 2011. május 30-án. A téma tanulmány szintű feldolgozását bővebben, hivatkozásokkal és jegyzetekkel ellátott formában majd a Könyvtári Figyelő közli.

években a lakosság háromnegyede élt falun. Ezért igényelt községi könyvtárpolitikát 1947-ben Kőhalmi Béla, de az 1970-es évtizedben is azzal érvelt Sallai, hogy a lakosság több mint fele község státusú településen élt.

Most csak téziseket, vázlatot mondhatok. Mondandóm alapja egy terjedelmesebb tanulmány, amely a bizonyítékokat tartalmazza, s azt is érzékeltethetem vele, érdemes Sallait (újra) olvasni, életművéből tanulságokat meríteni. A tanulmányban harminc évet (1949–1978) tekintettem át kronológiai rendben. Azonban abban nem esik szó bővebben Sebestyén Géza alapvetéséről, a körzeti korszakról vagy Kovács Máté szerepéről. Ezekről már másutt írtam. Remélem, jövőre Sebestyén Géza érdemei méltatására is sor kerülhet.

Az utóbbi hónapokat Sallaival töltöttem. Arra a következtetésre jutottam: viszonyát a falusi könyvtárakkal két gondolat vezérelte. Az egyik: a népkönyvtárral szakítani kell és rendszerbe foglalni a kiskönyvtárakat. A másik: falun a könyvtár a művelődés többi ágával szerves egységben lehet hatékony.

Sebestyén körzeti könyvtári programjának elfogadása mindenekelőtt azt jelentette, hogy a sok apró, különálló, kölcsönző népkönyvtár nem demokratikus. A Sebestyén-program, s így Sallaié is, a nemzet, különösen a lemaradt falusi lakosság felemelésének elősegítését célozta, a városi lakossággal megegyező, de legalább azt megközelítő választékot kínált. Ez – főfoglalkozású könyvtáros nyújtotta tájékoztatással kiegészítve – városi vagy két járásnyi populáció számára létesített nagykönyvtár bázisán teljesíthető. Ez a program szakítás volt a több évtizede sikertelen kis, szegényes, magában álló, kölcsönzést nyújtó népkönyvtári gondolattal. A népkönyvtár kirekesztő volt, azonosította az alacsony műveltséggel a népet, amelyet nevelni kell, pedagógiai célzatú, lelkét nemesítő, népszórakoztató művekkel. Azt már korábban megírtam, hogy angolszász területen azért kellett külön erre a célra szánt könyvtári bázist létrehozni, mert ott a nagyobb városok már működtették a maguk nyilvános könyvtárát, a public libraryt. A public library azonban a polgári államokban sem oldotta meg a falvak, kisebb települések könyvtári ellátásának gondjait. A hazai városok könyvtárai részben nem voltak alkalmasak e feladat ellátására, részben hiányoztak, ezért nem lehetett építeni rájuk. Az angolszász minta is a körzeti könyvtárat sugallta. A város képes könyvtár fenntartására – megfelelő adóintézkedéssel. Ez az út viszont nem járható a kistelepüléseken, itt állami beavatkozás szükséges. Erre épült Sebestyén Géza terve is.

Feltéhető a kérdés, hogy az előzményeket jól ismerő Sebestyén Géza miért nem épített olvasóköri, -egyleti hagyományokra? A válasz ahhoz hasonló: miért a várositól független szervezet mellett döntöttek. Azért nem építettek a korábbi könyvtári kezdeményekre, mert nem feleltek meg sem a szabadművelődési korszak, sem a diktatúra kultúrpolitikai törekvéseinek. Az olvasókörök ekkorra kocsmává váltak, és nem olvasmány beszerzésére, nem a közösségi társalgást, a művelődést eszmecsere útján elősegítő helynek számítottak. Anyaguk szétesett, elkallódott – mint a népkönyvtáraké. A körzeti könyvtár keveset tudott maradványaikból hasznosítani.

1949-ben a körzeti könyvtárak, a gyors ütemben telepített falusi könyvtárak letértek az angolszász ihletésű sebestyéni útról. Szovjet mintát követtek. Az erősödő diktatúra hajszolta az eredményeket, így direkt politikai funkciót tulajdonított a könyvtárnak. Sallai nem tehetett mást, mint konstataálta 1951-ben a 2000., 1952-ben a 3000. népkönyvtárat. A modellen akkor nem tudott változtatni. Szocialista

népkönyvtárügy jött létre, ez folytatódott 1952 után is. Nem mellékes, hogy ez a szocialista népkönyvtárügy is meghaladta az előzőt azzal, hogy rendszer részévé tette a falusi könyvtárakat. Ezt folytatta a megyei-járási hálózat is.

Amikor a körzeti program végigvitele kilátástalanná vált, mentve a rendszer előnyeit, a megyei-járási hálózattól reméltek új impulzust a könyvtáraknak minden településre való eljuttatásához. Egy, a szakirodalmi munkásságát leíró, 1967-beli pizskozatában Sallai könyvtár-politikusi tevékenységének kezdetét az 1952-es minisztertanácsi rendelet előkészítésében való részvételétől datálja. Ez a szerepe még feltárássra vár. Hamarosan látnia kellett, hogy sem a könyvkiadás, sem a pénzügyi, szervezési és személyi feltételek nem adták a telepítés tempójához. 1954-ben Sallai által készített, vagy legalábbis aláírt, a Könyvtárügyi Tanácsnak küldött, hagyatékában talált dokumentum már számos javaslatot tett a hibák kijavítására. Szóvá tette többek között, hogy a helyi tanácsok nem gazdái könyvtáruknak, azokat nem támogatják megfelelően.

A falusi könyvtár időközben a kiskönyvtár szinonimájává vált. Sallai gondolkodását és erőfeszítéseit azért is szükséges ismernie az utókornak, mert már régen nem falusi, hanem kiskönyvtári problémáról volt, illetve van szó. Hiába minősítenek azóta is egyre kisebb településeket várossá. Ezzel szemben időközben Sallai mind nagyobb, majd később járásnyi lakosságot tartott szükségesnek ahhoz, hogy könyvtára képes legyen a nemzeti dokumentumtermés megfelelő választékú reprezentálására.

Kanyarodjunk vissza oda, hogy a megyéktől, járásoktól és a városoktól eltérően, nem lettek a falusi tanácsok könyvtárak gazdái. Sallai sürgette ezeknek a könyvtáraknak helyi tanácsok kezébe adását, akkori szóval „tanácsosítását”. Ez 1958–1963 között megtörtént. (Emlékeztetek arra, hogy a bármilyen módon falura telepített könyvtárnak a helyi hatóságok a működési feltételeit sem igen voltak képesek előteremteni.) A tanácsosítás pénzt, jobb feltételt hívott elő a legtöbb faluban. A tanácsosításnak a nagyobb településeken mutatkozott számottevő eredménye. 1953–1955 között már 120 nagyobb községben önállósították a könyvtárat, pontosabban könyvtárosát. (Bizonyos fokig a járási könyvtárak létesítésének lassításával, amit 1954 helyett 1960-ra fejeztek be.) Sallai rámutatott, ez önálló gyarapítás nélkül hibás megoldás. Az ebbe a körbe tartozó könyvtárak egy része közben járásivá, másik része városivá lett, de számos nem váltotta be a reményeket. A tanácsi kezelésbe adás itt állományi, elhelyezési haszonnal, olvasószolgálati eredménnyel járt.

A mintegy 2000, kétezer lakosnál kisebb lélekszámú településen viszont az önálló szervezeményezés, a lélekszámmal arányos keret sem volt képes megfelelő választékot nyújtani. Sallai fél évvel a tanácsosítást beharangozó miniszteriumi cikk előtt nagyszabású írásban figyelmeztetett a letéti ellátás fenntartásának fontosságára. Bizonyította, megtanulta Sebestyén Gézától, hogy állománymozgatással, rendszeres cserével biztosítható a megfelelő választék. Az állandóan helyben lévő törzsanyag kiegészítése letéttel oldható meg. Előtte 1956-ban tisztázta, hogy a könyvtárközi kölcsönzés nem alkalmas a falusi hiányok pótlására. Hogy a letétet mégis felszámolták, az nem rajta és Sebestyén Gézán múlott – aki szintén írásban sietett utóda és barátja segítségére. Hogy a pénzügyi szervek az eddigi kereteket bontották le a falvak számára, és nem voltak meggyőzhetőek további letéti keret megtartására, érthető. De a könyvtárosok is azt gondolták, így teheről, többletmunkától szabadultak meg. Sallai később úgy magyarázta: mivel a csere addig so-

ha nem működött, nem is hittek benne. Közbevetőleg: nem ismerem, vajon Sallai mit szólt ahhoz, hogy a minisztériumi vezetés szovjet példára hivatkozva, s a megyei és járási székhelyek lakóinak megfelelő ellátását biztosítandó, 1952-ben előírta a falusi könyvtáraknak és a városi fiókkönyvtáraknak szánt letéti állomány leválasztását a helyi állománytól. Ez is letérés volt az egyenlő választék elvétől. Vagyis a körzeti és a városi könyvtárakat úgy vonták össze, hogy továbbra is fenntartották az egyesülők állományi különállását, kettősségét! Sallai Géza 1974-ben írt történeti visszapillantásából egy fontos gondolat kimaradt:

„Bár elvileg csaknem minden könyvtárpolitikus a letéti rendszer fenntartása mellett foglalt állást, a gyakorlatban mégis egy többé-kevésbé integrált rendszer elemeire hullott szét. Egy korszerű elgondolás esett áldozatul a pillanatnyi előnynek, s előállott a »népkönyvtár« szocialista változata, amely ugyan összehasonlíthatatlanul többet nyújt, mint elődje, de mégiscsak olyan rendszer, amely állományát önmaga gyarapítja. (Vízvezetékrendszer helyett most már bővízi, de mégis önálló kutak rendszere!)”

Három megoldás kínálkozott a kisközségek gondjainak megoldására. A járási letét megújított, valóban cserére módot adó, azt kikényszerítő változata sikeres volt és a legolcsóbb. Hogy csak Vas megyében és néhány más járásban terjedt el, abban szerepe volt a másik megoldásnak, a veszprémiek által indított ún. kiskörzeti, egy-egy erősebb település körében elhelyezkedő községbokrokkal való, szintén sikeres kísérletnek. Azért is ez került előtérbe, mert sorra alakultak közös tanácsok, iskolai, termelőszövetkezeti, egészségügyi körzetek. Az 1971-es településfejlesztési kormányhatározat is a körzetesítést támogatta. Az 1959-ben indított művelődési autók pedig segítettek a cserék lebonyolításában. A harmadik megoldást a bibliobusz jelentette (volna), de ennek feltételei hiányoztak, és a legdrágább volt. Csak az 1970-es évek közepétől indulhatott néhány rövid életű próbálkozás.

Az 1960-as években már voltak Sallaival együttgondolkodók a KMK-ban és vidéken is. Sallai a kísérleteket munkatársaira bízta, bár néhány írása jelzi, rajta tartotta a szemét. A kísérletekkel párhuzamosan, az 1960-as évek közepén eszmecserék indultak arról, miként lehetne a közművelődési könyvtárat nyilvános könyvtári (public library) irányba mozdítani. Felhasználva a politikai légkör enyhülését, széles körű hazai történeti, nemzetközi kitekintés alapján 1968 elejére megszületett Sallai István nagyszabású trendjelentése (Csűry István nevezte így), vagy eszéje a közművelődési könyvtárak fejlődési irányairól. Ez nagy vitákat váltott ki, amelyeket most nem részletezhetünk, de azok közé a témák közé tartozik, amelyek alapos történeti feltárást és elemzést érdemelnének. Talán ennek köszönhetően, meg azért is, mert a szlovák nemzeti könyvtár kezdeményezése is késett, a hét nyugati és nyolc szocialista résztvevővel létrejött nemzetközi tanácskozáson Sallai István tarthatta 1969-ben a fő referátumot. Kimondta az európai tanulságot: a falu könyvtári ellátása helyben nem oldható meg. A téma figyelemmel kísérésére munkabizottságot alakítottak, ennek vezetőjévé Sallait választották. (Sallai hagyatékában megtaláltam az engedélyt kérő bejelentésének másolatát, de nem találtam a minisztériumi választ, ezért előttem ismeretlen, mi lett a sorsa.)

Sallai koncepciója – többszöri átdolgozással, mások közreműködésével – alapját képezte az 1970-es konferenciának az *Alapelvek és követelményekkel*. Későbbi

változata az 1972-es *Szakmai irányelvek*. Végeredménye: a módszertani hálózat megtartásával, a közművelődési könyvtárakat (nemcsak a lakóhelyit, de változtatással a szakszervezetit is) ellátási hálózattá, négy szintű, egymásra épülő rendszerre kell fejleszteni. Sebestyén Gézával közös kézikönyve mellett és más vonatkozásban – ez Sallai könyvtár-politikai csúcsteljesítménye. Főleg a megyei könyvtárak, részben városivá vagy nagyközségivé lett járási könyvtárak magyar public libraryvé fejlesztését mozdította elő. Továbbá a falu ellátásának megoldásával is kecsegtetett. Rugalmas rendszerébe beépíthető volt a járásnyi letét (az 1970-es évek közepétől ekkora a veszprémiek is járási ellátási rendszert csináltak), a körzeti koncepció, a később tárgyalandó klubkönyvtári, de az 1977-ben indított általános művelődési központ könyvtári része is.

Sallai István 1970-től formálisan átszervezéssel hátrébb lépett vagy szorult. Feladatai inkább a könyvtárépítésre, a normatívák kidolgozására és egyéb (mai szóval) projektekre irányult. Hagyatékában talált előadásvázslatai bizonyossága szerint ez nem akadályozta abban, hogy nézeteit élőszóban terjessze. Érzekelte a tudományos technikai forradalom közeledtét, annak hatását, és a könyvtárak várható továbbhaladásához adott útbaigazításokat.

Mielőtt ezekből idéznék, röviden szólok a falusi könyvtári gondolkodása másik pilléréről. Sallai a falusi könyvtár megjelenését és működését művelődési otthonnal együtt, illetve a településen folyó népművelési/művelődési tevékenységgel szerves egységben, egymást segítve, egymásra építve tartotta jó megoldásnak. Eltérően a hazai népművelési elvektől, úgy vélte, hogy annak a könyvtárból kell kiindulnia, oda visszaérkeznie, arra támaszkodnia. Sallai 1956 elején újragondolta, kibővítette a falusi könyvtár funkciórendszerét. Felnőttek s az ifjúság általános művelése mellett mezőgazdasági szakkönyvtári szerepet szánt neki. (Ez azonban túlzásnak bizonyult.) A művelődési otthonban folyó munkához műsorfüzetek, színdarabok, zeneművek, koreográfiák, előadások propaganda-brosúrái, módszertani levelek, útmutatók stb. beszerzését sürgette. (Ez is inkább megyei feladat lett.) Sallai szerint a könyvtár feladata szakkörök, tanfolyamok résztvevőinek irodalommal való ellátása. Propagandát fejthet ki a rendezvények sikere érdekében, segíthet szakköri tagok szervezésében stb. Ennek a funkciói teszik a falusi könyvtárat alkalmassá, nélkülözhetetlenné a kultúrothton számára.

Példát a hazai olvasóköri körben és a bolgár csitalistékben talált. 1954-ben arról írt, hogy az olvasóköri, nem – mint a körzeti időszakban, s később is – politikai propaganda célból tartott népnevelő felolvasás, hanem a lakosság közösségi és vitafóruma, a közös művelődés és az eszmecsere színtere. 1956 elején megragadta a lehetőséget, hogy a minisztérium népművelési főosztályának vezetője korszakos irányváltást helyezett kilátásba, és kimondta, a népművelés nem azonos a művelődési otthonnal. A művelődési otthon népművelési ágak – az ismeretterjesztés, műkedvelés, mozi – elsősorban a könyvtár tevékenységi színtere – mint azt a miniszterhelyettes is kifejezésre juttatta. Sallai a népkönyvtár meghaladásán, a népművelés többi ágától elkülönülő, kölcsönző könyvtár túlhaladásán fáradozott. Úgy gondolta, népművelési, művelődési ágak összekapcsolásával a könyvtár is erősebb hatású, eredményesebb lehet. Nem azt várta el, hogy a könyvtár kiszolgálja ezeket (például akkor divatos ajánló bibliográfiákkal, kiállításokkal, könyvismertetésekkel), hanem, hogy a könyvtár legyen képes a különböző hatásokra felkeltett érdeklődés kielégítésére.

E koncepciójával Sallai lett az elvi alapozója az 1968-ban elindított klubkönyvtárnak – még ha a részleteket Szente Ferenc írta is le, és vívta meg csatáját a régi-módi népművelőkkel és könyvtárosokkal. Kettejük álláspontja szerint, mivel a klubkönyvtár hivatalosan 1500 lakosnál kisebb népességű települést szolgál, s nevéből következően könyvtár, belőle indulnak további népművelési formák, ám rászorul a nagyobb könyvtár támogatására.

A KMK 1965–66-os jelentése szerint:

„Külföldi tapasztalatok felhasználásával, jelentős kutatómunkával és több megyében folytatott kísérletek alapján a falusi könyvtárak korszerűbb működési rendszerét alakítottuk ki. Eszerint több apró könyvtár körzetet alkot, s a körzet központi könyvtára a hozzá tartozó községek könyvtárát fiókkönyvtárként kezeli és letéti állománnyal látja el, amelyeket cserél, frissít. [...] A Népművelési Intézettel együttműködve részt vett a KMK a legkisebb falvakat egységes művelődési intézményként szolgáló ún. »klubkönyvtár« kialakításában. A célok szerint a klubkönyvtárban a népművelési munkák központjába a könyvtár kerül és ennek érdekében az eddigénél nagyobb alapterületet kap.”

A népművelőkben azonban (ismét) feltámadt a Futala Tibor emlegetette „Öcsi-kének kejj!”-effektus. (Ha a gyermek Futala annak idején valamit kapott, öccse ezt mondogatta.) A népművelés – mint fiatalabb szakma – sok mindent, például a hálózatot a könyvtárügyből vett át. Kitalálták, hogy a klubkönyvtár művelődési ott-hon jellegű intézmény. A zavaros előírásokat kihasználva mindent klubkönyvtárrá akartak minősíteni, mindenütt klubkönyvtárat akartak létesíteni, ott is, ahol a feltételek hiányoztak, s olyan helyeken is, ahol nem klubkönyvtárra lett volna szükség. Sallai tisztázta, a klubkönyvtár nem keresztezheti a körzeti könyvtárat.

„Megítélésünk szerint a klubkönyvtár csak akkor lesz életképes, ha magasabb fokozatú intézményi megjelenése (nagyobb nyitvatartási idő, a helyben olvasás lehetőségének a biztosítása, a klubélet kialakításával a látogatottság fokozása stb.) mellett magasabb fokú könyvtári ellátást eredményez.”

A klubkönyvtári kampány sok helyütt előrelépés nélkül zajlott, zavarta a körzeti könyvtárak szervezését, de megengedem, néhol javulást hozott a könyvtári feltételekben.

Sikertelensége is okozta, hogy új „megoldásként” és hosszas előkészületek után, 1977 elejére megszületett a kis települések komplex intézményét előíró, két miniszterhelyettes által aláírt dokumentum. Akkor szokásos módon, a klubkönyvtárat meghaladva, nemcsak bizonyos népművelési ágakat kapcsolt össze, hozzáadta az iskolát (könyvtárával) és a sportot is. 1969-ben az általános művelődési központ ötletét építészek hozták haza Nyugat-Európából, Skandináviából. Ott helyi egyeztetéssel gazdaságos épületet, új szervezetet hoztak létre, amely délelőtt iskola, délután és este a fiatalok és idősebbek művelődési, szabadidős, szórakozási tevékenységének színtere – a terek, eszközök többszörös felhasználásával a tevékenységet ugyanazon személyzet irányítja. Sallainak és a könyvtárosoknak – hasonló okokból, mint a klubkönyvtár – ez a megoldás is tetszett. Az általános művelődési központ könyvtárát is ellátórendszer részeként kezelték. Az akció ki-

menetelét Sallai csak sejtette, már nem érte meg. Amúgy magyarosan, nem gazdaságos épületek és szervezetek létrehozásával, zömmel alkalmatlan terek összevonásával, a népművelők kisajátítási törekvései mellett zajlott le.

Alighanem el kell fogadni, de legalábbis megfontolni Csűry István 1968-as, úgynevezett korszerű közművelődési könyvtári vitát záró esszéjének érvelését. Magyarországon 1949 és 1952 után szükségszerűen aprózódott el szocialista népkönyvtárügy. Az akkori gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok között, ha lépést akart tartani a könyvtárügy az egyéb törekvésekkel, mindenütt gyorsan könyvtárakat akart létesíteni, akkor ez a törekvés csak elaprózott kiskönyvtárhoz vezethetett. A tanulságot Sallai is leszűrte, előbb egy 1974-es írásában, majd 1979-es hatyúdálában, tanítómestere, Szabó Ervin szellemét idézve írta le népkönyvtári értelmezését. Utóbbiból idézem.

„Mi tulajdonképpen a népkönyvtár? Egy olyan pedagógiai céllal kialakított gyűjtemény, amely a kevésbé művelt rétegek számára – osztálytársadalomban az elnyomott társadalmi osztályok szellemi táplálására, öntudatuk alakítására – szolgál. Nem igazi információt hordozó intézmény, hanem annak éppen ellenkezője: elszigetelt, magában álló, könyvkölcsönzésre szánt gyűjtemény. A »népkönyvtár« kifejezés ebben az értelemben végső fokon politikai fogalom, amely – Szabó Ervin szerint – ott virul, ahol társadalmi elnyomás van, ahol tudatosan korlátozzák a szabad informálódást a politikai hatalom érdekében. Lenin is ebben az értelemben használta a »népkönyvtár« kifejezést. Meg kell jegyeznünk, hogy a »szellemi népkönyha«, a népkönyvtár szándékos szellemi korlátozás nélkül is létrejön mindenütt, tehát még a kezdeti szocialista társadalomban is, ahol szegényes gyűjtemények állnak szemben a magasabb fokú igényekkel. Az ok lehet pénztelenség vagy organizációs tehetetlenség, amely nem ismeri fel a kooperációs megoldások lehetőségét, vagy nem mer szembenézni velük. Ebben az értelemben a népkönyvtár szakmai fogalom.”

Nem véletlen, hogy nem szaklapban, hanem az értelmiség akkori kedvenc folyóiratában Szabó Ervint hívta segítségül viszonyítási alpnak feladataink számbavételéhez, jelezve, hogy komolyan vette szellemi örökségét.

Sallai hagyatékában több, az 1970-es évtizedben tartott előadásának autográf javításokkal, bejegyzésekkel tarkított vázlatára találtam. Ezek mutatják, hogy bár ez irányú publikációi ritkultak, a falusi témát továbbra is figyelemmel kísérte. Az ellátórendszer mellett így érvelt: *„Ahogy dzsunkákkal nem lehet világkereskedelmet folytatni, a tudományos technikai forradalom korszakában ugyanúgy nem lehet elszigetelt kis könyvtárakkal dolgozni.”* 1973-ban arról beszélt: *„A városiasodás nem csupán városba özőnlést jelent, hanem a falu erős átrétegződését, s a városi életformák falura való behatolását, a városi igények kiterjedését jelenti. [...] a tömegkommunikáció legfontosabb eszközei (rádió, tv, sajtó, mozi) azonos színvonalon jelentkeznek városban és falun egyaránt [...] Nem az a lényeges, hány könyv esik egy lakosra, hanem az, hogy egy adott helyen az olvasó pl. a nemzeti könyvtermésnek mekkora hányadához jut. [...] Nem elég az, hogy valamiféle információhoz jusson. A számára társadalmilag szükséges információk önálló kiválasztásának képessége a modern ember legnagyobb képessége. [...] Ebből követ-*

kezik, hogy a könyvtár lényegében nagykönyvtár, amely a szükséges irodalom teljességét adja meg. Megjelenési helye: a város. [Nem tudok róla, hogy nyilvánosan is szólt volna róla, előadásai egyikében feltette a kérdést:] Szükség van-e falusi könyvtárra, van-e falusi könyvtár? [Válasza] Mindaddig, amíg a forgalom, az állomány, az olvasó túlnyomó többsége falun van, mindaddig igenis van falusi könyvtárügy és igen nagy hangsúlyt kell kapnia. Más kérdés az, hogy a falusi lakosság könyvtári ellátását meg lehet-e oldani falun?”

1974-ben történeti áttekintést adott közre. Hagyatékában megtalált, Sallai által kézzel sokszor átjavított gépirat első lapjai a cikkel nagymértékben azonosak. A nem közölt részben viszont azzal foglalkozott, „milyennek látom a jövő könyvtárát?” Érdemes bővebben idézni.

„Tudom, hogy az ehhez vezető út is sok buktatót rejt, s [...] idealista lennék, ha azt mondanám, hogy most egy új szakasz kezdődik, amelyen járni már csupa gyönyör. Tele vagyok aggályokkal, sőt félelmekkel és ennek szeretnék is kifejezést adni. [...] Nem szeretnék utópisztikus lenni, azonban messze mutató cél nélkül nem visszük semmire. [...] A könyvtár a jövőben minden időhöz nem kötött információ (grafikai, képi és hangzó dokumentum) szervezett gyűjtő és feltáró, szétsugárzó helye lesz, és közösségi kulturális aktivitás színtere. »Medioteka« ahogy divatosan nevezik. A könyvtár szolgáltatásai mindig abban az irányban szélesedtek, amilyen irányban a dokumentumok fejlődése megmutatkozott. [...] A »Mediotéka« azonban nem kívánja feladni a könyvtár nevet, mert lényegében könyvtár marad.

[Hagyatékában talált ceruzás autográfban levezette: a könyvtár, dokumentumtár, eszköztár, mediotéka, duotéka, triotéka stb. azért hibás, mert a tár, a téka megőrző szerepre utal, s nem a szolgáltatást hangsúlyozza.]

Minden mesterkedés divatos eszközökkel és anyagokkal szabályszerű feltárás és tájékoztatás nélkül, szélhámosság vagy csupán szórakoztató játék. A modern könyvtárat a szolgáltatásai és a különféle természetű dokumentumok közötti összefüggés adja. Minden ún. »fonotéka«, megfelelő kottatár, katalógusok nélkül ugyanúgy népkönyvtári színvonal. Hangulati eleme lehet pl. egy falusi könyvtárnak vagy kultúrháznak, de még nem könyvtár. [...] A kisebb egységeket pedig addig a fokig kell fejleszteni, hogy képesek legyenek a nagyobb könyvtárak szolgáltatásainak közvetítésére. A letéti rendszer önmagában nem old meg semmit! Az egyes könyvtárak közötti »véráramlás« nem pusztán letétbe adást jelent, amint azt ma a nagy centralizálási törekvések árnyékában képzelik, hanem azt a képességet, hogy a kisebb könyvtár a felette álló könyvtár állományával potenciálisan rendelkezék, azaz bibliográfiai szempontból képessé váljon annak bármikor igénybevételére; nem csak a dokumentumnak, hanem maguknak az információs szolgáltatásoknak a területén is. Az a könyvtár, amely erre nem képes, megszüntetendő, s helyére bibliobuszt kell tenni.

A magyar könyvtárügy amint mondtam, ma kutak rendszere [...] azonban ezt egy jól kiépített vízvezetékrendszerré kell tennünk, s biztosítani az infor-

mációk és a dokumentumok eljuttását a legkisebb egységig. [...] „a könyvtár önálló megjelenésének alsó határát az »A« típusú könyvtárban látjuk” Majd rátért régi témájára, a népművelésre. „Az a művelődési ház, amely a továbbképzés, komoly művelődés eszményével visszaélve annak csak »tűzijáték-rendező intézmény« szerepét tölti be, mindig szemben áll a könyvtárral, s ha utóbbi szerencsétlenségére ilyen együttesbe kerül, méltatlanul összeszorítják. [...] Minden olyan művelődési intézmény – legyen akár iskola, akár művelődési központ –, amelyben a könyvtári munka nem válik az ott végzett tevékenység szerves részévé (szakirodalmi bázisává) csak elszigetelt könyvtárat tud falai között elképzelni, a »népkönyvtári« felfogást teremti újjá.”

Időhöz és helyhez nem kötött, 1974 körüli előadásában olvasható:

„Csak azt az intézményt lehet könyvtárnak nevezni, amely képes a fölötte levő rendszerek információit közvetíteni. Belépve a rendszerbe, az összes információhoz jutunk. (Lenini elv.) Az önmagukban álló, saját forrásaikra támaszkodó kis könyvtárak (tehát a népkönyvtárak) korszaka lejárt. A bestseller könyvtárak fenntartása pedig művelődéspolitikai zsákutca.”

Majd arról beszélt, ami mindig is foglalkoztatta.

„Egy olyan szintézis felé haladunk, amely bizonyos fokig a művelődési házhoz teszi hasonlóvá [ti. a könyvtárat]. Lépések történnék a művelődési ház és a könyvtár integrálására is. A meglévő művelődési házak eddig csak kis kölcsönkönyvtárt túrtek meg falai között. [...] Teljes funkciójú, olyan művelődési házra, amelynek szakkörei kapcsolódnak a dokumentumbázist alkotó könyvtárhoz, még nincs példa. Sajnos ez hirtelen nem is várható.”

Sallai valahol azt mondta:

„az általános művelődési központ olyan legyen, mint a katolikus templom, vagyis egész nap nyitva legyen, ne kérdezzék, ki, mit akar ott, léphessen be, ha úgy gondolja, hogy dolgo van ott.”

Ilyen egyszerű.

Összefoglalóan: Sallai István népkönyvtár helyett public library elvekkel összeegyeztethető falusi könyvtárat akart. Az volt a véleménye: „A régi népkönyvtári szemlélet maradékaiként sok helyen a falusi könyvtár még ma is úgy él az emberek tudatában, mint időtöltő, szórakoztató olvasmányok tárháza a ráérők, főleg a gyermekek számára.” A Sallai-féle, könyvtárra alapozott falusi népművelésnek nálunk nem voltak előzményei. Mivel Sallai István nézetei szemben álltak az akkor favorizált és látványos, nagy tömegeket mozgató, átpolitizált népművelési felfogással, hiába akadt néha pártfogója, a politikai háttér nem neki kedvezett. Erőfeszítései csak részsikereket hozhattak.

Tóth Gyula